

АНАЛІЗ ПІДХОДІВ ДО ТИПОЛОГІЇ СЕЦЕСІОНІЗМУ

В статті охарактеризовано та проаналізовано основні підходи до виділення різних типів сецесіоністських рухів у вітчизняній та зарубіжній політико-географічній літературі та чинники, що обумовлюють ці рухи.

Ключові слова: сецесіонізм, типи сецесіонізму, чинники сецесіонізму

В статье поданы характеристика и анализ основных подходов к выделению разных типов сецессионизма в отечественной и иностранной политико-географической литературе и факторы, которые обуславливают эти движения.

The main approaches to the selection of different types of secession movements in domestic and foreign political and geographical literature and the factors that contribute to these movements are described and analyzed in this paper.

Keywords: secessionism, types of secession, factors of secession

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. У середині ХХ ст. політична карта планети зазнала широкомасштабних трансформацій. Цей процес виразився в масовому виході окремих територій зі складу існуючих держав (сецесії) і формуванні на їх базі нових самостійних політико-територіальних утворень. Із завершенням післявоєнної деколонізації інтенсивність процесу знизилася, проте проблема можливого подальшого дроблення політичного простору світу залишилася. Прецедент з напіввизнанням Косово сприяв зростанню у всьому світі активності рухів, що вимагають перекроїти політичну карту. У сучасній англійській літературі за діяльністю таких рухів закріпився термін «сецесіонізм», а на пострадянському просторі в цьому значенні зазвичай вживається термін «сепаратизм».

Велика різноманітність характеристик і виявів даного феномену зумовлюють необхідність їх типізації та актуальність виявлення загальних підходів до даного процесу. Проблема сецесіонізму і з теоретичної, і з практичної точок зору потребує постійної уваги політико-географів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика сецесіонізму знайшла відображення у працях Ф.Попова [4], В.Панібудьласка [3], А.Бюкенена [1], П.Радана і А.Павковича [5], С.Йейтса [7] тощо. Окремих питань сецесіонізму та його різновидів торкалися у своїх роботах Л.Ожегова, В.Колосов, В.Холін, Г.Беран, Е.Берч, К.Віллман, М.Фріман, Б.Беррі та ін.

Формулювання цілей статті. Метою статті є узагальнення змісту та аналіз підходів до типології таких суспільно-політичних рухів, що об'єднані поняттям «сецесіонізм».

Виклад основного матеріалу. Розгляд питання теоретичних підходів до типізації сецесіоністських рухів варто розпочати з визначення даного явища. Загалом, сецесіонізм — це політика і практика суспільно-політичного руху, що спрямовані на здобуття державного суверенітету

окремою етносоціальною спільнотою на території її проживання в межах існуючої держави (індепендизм) або прагнення до об'єднання частин одного етносу, що мешкають у різних державах (іредентизм). Відповідно до цього підходу сецесіонізм може існувати в двох основних формах: сепаратистській, якщо діяльність опозиційного угруповання пов'язана з досягненням повної політичної незалежності (рухи в Сомаліленді, Квебеці, Курдистані тощо), та іредентистській, коли сецесіоністи домагаються входження до складу вже існуючої держави (Огаден, Південна Осетія, Абхазія тощо). На сьогодні, сецесіонізм став глобальним явищем та включає рухи, що виділяються на основі спільності форми переслідуваних цілей при істотному розходженні їх змісту [3, 4].

Навряд чи можна погодитися, що сецесіонізм вже не є актуальним фактором зміни політичної карти світу. Глобалізаційні процеси об'єктивно сприяють сецесіонізму. Серед причин цього Л.Кокс, наприклад, називає відносно звуження можливостей держави, яке в першу чергу стосується «слабких» політій; розпад стійкої системи державних союзів біполярної епохи; диференційоване сприйняття глобалізаційних процесів на локальному, національному та регіональному рівнях, що викликає зростання націоналізму; широке використання технологічних і культурних продуктів глобалізації в якості «середовищ» націоналістичного відродження [6].

Всі сецесіоністські рухи мають історико- і суспільно-географічну зумовленість. До сецесіонізму схильні територіально сконцентровані групи населення з відмінними ознаками (етнічними, релігійними, економічними тощо). Відповідно географія вогнищ сецесіонізму співпадає, у більшості випадків, з етнічною структурою території. До інших факторів формування сецесіоністської ідентичності можна також віднести зовнішньополітичні, історичні, а також фактори особистого авторитету, адміністративних кордонів, територіальної ізольованості та ін. Таким чином, на процес розвитку сецесіонізму можуть впливати фізико- і суспільно-географічні особливості території, які або стимулюють, або зменшують прояви сецесіонізму. Важливу роль відіграють соціальний та економічний рівень розвитку, розвиненість інфраструктури території, що прагне відокремитися порівняно з іншими регіонами країни. Не менше значення має рівень регіоналізації держави.

Сецесіонізм як і будь-яке суспільне явище є багатогранним і комплексним і, відповідно, існує велика кількість підходів до його типології. Узагальнюючи окремі джерела, можна виділити наступні типи способів відокремлення певних політичних утворень:

- за формою політико-територіального устрою (відокремлення від федерації, конфедерації чи від унітарної держави);
- за масштабами сецесії (національна – відділення повністю з національної держави; місцева – відділення від одного суб'єкта національної держави з утворенням іншого в межах тієї ж держави);

- за географічним положенням зони сецесії (центральна чи анклавна – відділена територія повністю оточена головною державою, периферійна – розташована вздовж кордону);
- за наявністю спільного кордону (сецесія суміжних та несуміжних територіальних одиниць (ексклавів));
- за можливістю подальшого існування держави (сепаратизм – хоча частина території відділяється, держава продовжує своє існування; розпад – всі політичні суб'єкти втрачають взаємозв'язок і утворюється декілька нових держав);
- за формою подальшого існування відділеної території (сепаратизм у вигляді індепендизму (утворення нової держави) чи іредентизму (приєднання до іншої держави на основі етнічної чи історичної спільності));
- за економічним рівнем розвитку (сецесія краще чи гірше розвинених регіонів) [1, 5, 7].

Серед інших типізацій сецесіоністських рухів можна виокремити схему П. Радана та А. Павковича [5], які у своїй роботі виділяють п'ять типів сецесіонізму за особливостями формування нової держави: колоніальний (нова держава утворюється на місці колонії), односторонній (материнська держава проти створення нової на її території), перехідний (стара держава продовжує існувати і згоджується на створення нової держави на її території), сецесія за обоюсторонньою згодою (утворення нової держави веде до розпаду старої держави за згодою) та розпад (утворення нової держави веде до розпаду старої держави без згоди). Під цю типізацію підпадають практично всі випадки деколонізації та сецесії в ХХ ст.

Сецесіоністські рухи можна розділити і за реакцією та заходами уряду. Уряд може реагувати на сецесіонізм кількома, інколи взаємовиключними, способами: погодження на вимоги сепаратистів; поліпшення становища знедолених меншин (релігійних, мовних, територіальних, економічних чи політичних); прийняття «асиметричного федералізму», де різні штати мають різні відносини з центральним урядом в залежності від сепаратистських вимог або міркувань; дозволити меншинам брати участь в політичних дискусіях через парламентські голосування, референдуми і т.д.; встановлення конфедерації, в якій існують лише обмежені зв'язки між країнами.

Деякі уряди придушують будь-які сепаратистські рухи у власній державі, але підтримують прояви сепаратизму в інших країнах. Наприклад, Росія, яка жорстко придушує не лише будь-які прояви відцентрових рухів, а й мінімальні прояви зростання національної свідомості корінних народів Північного Кавказу, Поволжя, Сибіру і, в той же час, активно підтримує сепаратистів у Грузії, Молдові, Україні.

Сецесіонізм інколи має різновиди, які нелегко буває діагностувати. Він може бути, наприклад, «умовним», коли розвивається на територіях, які не мають однозначного правового статусу та міжнародно-визнаних

кордонів (Палестина, Західна Сахара), «юридичним» (поєднується з висуванням вимоги формального суверенітету) і «фактичним» (без неї). А також «інструментальним», «договірним», «побічним» і т.д. Побачити ці сторони сецесіонізму допомагають численні приклади: десь центральна влада віддає заколотникам території в обмін на мир (М'янма), а десь прихильники поваленого режиму проголошують незалежність із-за кордону (Республіка Логоні у Південному Чаді).

Сецесіонізм завжди є не тільки суспільно-політичним, а й політико-географічним явищем, бо фактично проектується на територію і може бути визначений на карті у вигляді зон (територій) поширення сецесіонізму. Тому для вивчення даного феномену в рамках політичної географії важливим є виявлення закономірностей його просторового розподілу. Територіальні утворення, що виникають в результаті фрагментації єдиного простору державної влади, отримали в науковій літературі різноманітні і часом кумедні назви («бездержавні території», «зони слабкої державності», «сірі зони», «острови транзитної державності», «піратські республіки» та ін.). Цей дослідницький напрямок дозволяє якнайкраще зрозуміти територіально-політичний вимір сецесіонізму, а серед нещодавніх спроб типізації сецесіонізму за географічною складовою, зокрема його проекцією на політичний простір, виділяється типологія Ф.Попова. Зокрема, він вводить поняття «зона поширення сецесіонізму» (ЗПС) – територія, вихід якої зі складу держави є однією з головних цілей сецесіоністського руху або яка випадає з її політичного простору внаслідок фактичної сецесії. Така географічна типологія відображає основні закономірності просторового поширення феномену сецесіонізму в узагальненому вигляді.

На основі сутнісних ознак ним було виділено західноєвропейський, постсоціалістичний, північноамерикансько-австралійський, західноазійський, карібсько-атлантичний, латиноамериканський, тихоокеанський, північноафриканський, афро-малайський, африканський тропічний, південноазійський та індокитайський типи [4].

Однією з найбільш значущих ознак сецесіоністських рухів (ЗПС) є об'єднуюча сила, тобто сукупність ідеологічних чинників, які об'єднують сецесіоністів і протиставляють їх центральній владі (етнічна, конфесійна, расова приналежність, політичні погляди, історична гордість, деякі економічні ознаки та ін.). Іншою важливою характеристикою сецесіонізму є його так звана зовнішня форма, яку можна оцінити за ступенем фактичного контролю території та ідеологічною розвиненістю рухів. Можна стверджувати, що обидві ознаки характеризують ступінь контролю: у першому випадку, фактичного контролю над територією, у другому – ідеологічного контролю над сецесіоністською спільнотою.

Найбільш поширеною є категоризація сецесіонізму за чинниками, що зумовлюють його виникнення. Значна кількість сецесіоністських груп вважає, що спроба інтеграції з домінуючими групами ставить під загрозу їх самобутність і здатність до самовизначення. Однак, економічні та

політичні чинники зазвичай мають вирішальне значення у створенні сильних сецесіоністських рухів, на відміну від менш цілеспрямованих рухів ідентичності.

Характеризуючи сецесіонізм з точки зору факторів, що зумовлюють його виникнення, А.Баранов виділяє дев'ять груп чинників, на основі узагальнення яких виокремлює основні типи сецесіоністських рухів: релігійні, етнічні та расові [2].

Релігійні сецесіоністські групи прагнуть відділитися від великих релігійних груп і/або вважають, що вони повинні взаємодіяти в першу чергу з одновірцями. Прикладами такого сепаратизму є: прагнення мусульманських груп до відділення в Китаї, Індії, Таїланді, Росії тощо; прагнення розділення мусульман, що належать до сунітських і шіїтських сект в Іраці, Лівані та ін.; християнський сепаратизм в Індонезії, Індії, Південній Кароліні (США) тощо. Релігійні фактори найяскравіше представлені в Лівані, де домінує арабське населення розколоте на масу територіально замкнених громад.

Етнічний сецесіонізм заснований скоріше на культурних і мовних відмінностях, ніж на релігійних або расових, які також можуть існувати. До даного типу можна віднести відцентрові рухи в Іспанії (Каталонія, Галісія, Країна Басків), Великій Британії (Шотландія), Азербайджані (Нагірний Карабах), Канаді (Квебек), Бельгії (Фландрія, Валлонія), Китаї (Тибет) тощо. Різновидом етносепаратизму є іредентизм – прагнення етносу возз'єднатися, руйнуючи колишні державні кордони або перейшовши до складу сусідньої держави. Яскравий приклад: курдський сепаратизм в Іраці, Ірані, Туреччині та Сирії.

Деякі групи прагнуть відокремитися від інших за расовими ознаками. Вони виступають проти шлюбів з представниками інших рас і прагнуть мати окремі школи, підприємства, церкви та інші установи або навіть окремі товариства, території та уряди. Расовий сецесіонізм поділяють на чорний, білий, індіанський тощо. Расові фактори представлені сепаратизмом білої меншини в Південній Африці, Зімбабве; рухом індіанців у Перу і Колумбії та ін..

Поєднання релігійно-етнічних чинників породжує боротьбу різних ідентичностей, в результаті чого може посилюватися неприйняття суб'єктивно «чужого» в державі. Так, в Ольстері ірландці-католики прагнуть з'єднатися з Ірландською Республікою, а мусульмани Кашміру – з Пакистаном.

Фактор родоплемінної відособленості у традиційних суспільствах Тропічної Африки та Океанії (трайбалізм) також зумовлює прагнення груп до відокремлення. Трайбалізм ускладнює державне будівництво, так як архаїчні спільноти прагнуть монополізувати владу і розподіляти її за родоплемінним принципом. Такі конфлікти характерні для Соломонових Островів, Папуа – Нової Гвінеї, Бурунді, Кенії, Танзанії, ДР Конго тощо.

Економіко-географічні чинники виражені у прагненні більш розвинених регіонів відокремитися від відсталих: Ліга Півночі в Італії або Каталонія в Іспанії. Часто бідні регіони теж охоплені сепаратизмом. Їх спільноти сподіваються, що в окремій державі будуть жити краще (Косово в Сербії, Ачех в Індонезії, Ассам в Індії та інші).

Внутрішньополітичні чинники відображають прагнення регіональних еліт до влади, партійний та ідеологічний розкол країни (КНР і Тайвань, Північна і Південна Корея; частково - Україна). А зовнішньополітичні – підтримку сепаратистів з боку «наддержав» та сильніших сусідніх країн. Мотиви підтримки різноманітні – послабити конкурента, опанувати геополітично важливими районами і економікою відокремлюваних місцевостей, нажитися на торгівлі зброєю та найманцями. Розпад Югославії, Чехословаччини, СРСР був би вкрай утруднений без підтримки ззовні. Прикладом зовнішнього контролю над зоною сецесіонізму нині є Косово.

Можна також виділити ідеологічний фактор, що відображає ставлення до того чи іншого конфлікту. Доктрина самовизначення народів дала важливі аргументи сепаратистам і їх покровителям та породила подвійність стандартів міжнародної політики. Наприклад, прагнення окремих геополітичних гравців розділи Грузію, Сербію, Китай подається як «боротьба народів за самовизначення», а подібні рухи індіанців у США, ірландців у Великобританії, чеченців у Росії трактуються як «тероризм» і є абсолютно неприйнятними. Саме політична вигода значно впливає на інтерпретацію сецесіонізму провідними державами і світовим співтовариством загалом у кожному конкретному випадку.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Сецесіонізм є результатом історичних особливостей політичної диференціації світу, особливо у ХХ ст. Водночас він зумовлює сучасну нестабільність політичної сфери у світі і викликає зміни на політичній карті сьогодення. Тому актуальним залишається завдання виділення певних загальних рис і тенденцій розвитку сецесіоністських рухів та викликаних ними процесів. Проте, значна кількість випадків сецесіонізму по всьому світу та їх відмінності між собою ускладнюють завдання виділення певних загальних типів даного феномену. Тому існує велика різноманітність класифікацій даного явища за окремими показниками. Варто констатувати, що практично не розроблено комплексних типологій, які б враховували різні прояви сецесіонізму. Саме це може бути важливим предметом політико-географічного пізнання найближчим часом.

Використані джерела:

1. Бюкенен А. Сецессия. Право на отделение, права человека и территориальная целостность государства / А. Бюкенен – М.: Издательство "Рудомино", 2001. – 238 с.
2. Баранов А. В., Вартумян А. А. Политическая регионалистика: Курс лекций / А. В. Баранов, А. А. Вартумян – М.: РГСУ «Союз», 2005. – С. 254.
3. Панібудьласка В. Етнополітичний сепаратизм – поняття, зміст, форми і природа / В. Панібудьласка // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних

- досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. – 2009. – Вип. 44. (підсерія «Курасівські читання»). – С.306-313.
4. Попов Ф.А. Географія сецессионизма в современном мире / Ф.Попов. — М.: Новый Хронограф, 2012. — 672 с.
5. Pavković A., Radan P. *On the Way to Statehood: Secession and Globalisation* / A.Pavković, P.Radan – Aldershot: Ashgate, 2008. – 177 с.
6. Cox L. *Neo-Liberal Globalisation, Nationalism, and Changed 'Conditions for Possibility' for Ceseccionist Mobilization* / L.Cox // *On the Way to Statehood: Secession and Globalization* / ed. by Pavković A., Radan P. – Aldershot: Ashgate, 2008. – P.43-48.
7. Yates S. *When Is Political Divorce Justified* / S. Yates // *Political economy of secession: Secession, state & library*. - Transaction Publishers, New Brunswick, NJ, 1998. – P.35-64